

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ

Ринкові відносини характеризуються високим рівнем самостійності суб'єктів підприємництва, їх повною відповідальністю за результати своєї роботи. Для успішної конкуренції на ринку продукції і послуг господарюючому об'єкту необхідно глибоко і комплексно проаналізувати свою діяльність, постійно вишукувати і мобілізувати можливі резерви підвищення ефективності виробництва, зміцнення соціального добробуту працівників. У вирішенні цих задач важлива роль належить економічній діагностиці результатів діяльності господарюючого суб'єкту: підприємство (організації, фірми), об'єднання, галузі, регіон. На основі глибокого аналізу досягнутих результатів господарювання і сформованих економічних ситуацій можна ефективно управляти процесами виробництва і реалізації продукції (робіт, послуг).

Регіональна економічна діагностика – найбільш прогресивний напрямок у практиці аналізу, в економічних дослідженнях органічно поєднанні методи економіко-статистичного моделювання, теорії дослідження систем та оптимізації економічних показників роботи підприємств. У економічній діагностиці доцільно розглядати наступні три структурні розділи:

- 1) *економічний аналіз*, що містить методи статистичного й прогнозного дослідження системи у визначеному фіксованому стані;
- 2) *економічну семіотику*, що визначає різні ознаки стану економічної системи, їх взаємозв'язок та одиниці виміру;
- 3) *економічну логіку*, завданням якої є створення апарату критичної оцінки отриманих при економічних дослідженнях даних, визначення характеру та спрямованості впливу на економічну систему і передбачуваний результат прогнозу.

Діагностика може проводитись у формах статичного і динамічного стану об'єкту. Вона здійснюється різними методами:

- 1) аналітичним, який ґрунтується на операціях із статистичними даними (використання методів комплексного економічного аналізу), інструментом діагностики у цьому випадку буде аналіз господарюючого об'єкту;
- 2) експертної діагностики, який передбачає використання засобів діагнозу при узагальненні оцінок та інформації, експертів;
- 3) лінійного програмування як математичного способу, що використовується для визначення кращої комбінації ресурсів або дій та досягнення оптимального результату;
- 4) динамічного програмування - обчислювальним методом для

вирішення задач управління певної структури, за умов, що задача з **n** перемінними є багатокроковим процесом прийняття рішень.

Регіональна економічна діагностика господарюючого суб'єкту дозволяє:

- виявити недоліки в роботі регіонів, накреслити шляхи їх усунення, спрямувати систему економічного стимулювання на швидке освоєння наявних резервів;

- дати оцінку результатів господарювання регіону, визначити роль окремих господарських об'єктів в досягнутих результатах.

Результати діагностики необхідні, по-перше, для вироблення національної регіональної політики. Не можна розробляти і проводити будь-яку політику у відношенні регіонів, не маючи точних уявлень про те, які регіони є проблемними, в яких регіонах спостерігаються значні відхилення від нормального стану. Останні повинні володіти пріоритетами при виділенні засобів на різні регіональні проблеми. Проблемні регіони можуть також претендувати на субсидії з республіканських бюджетів і фондів. Окрім визначення проблемних регіонів необхідно також виявити регіони із значним економічним потенціалом, в межах яких у перспективі може мати місце пожвавлення економічної діяльності або інтенсивне економічне зростання. Знання цього типу регіонів дозволить запобігати впливів, які можуть перешкоджати розгортанню позитивних тенденцій.

По-друге, застосування комплексних діагностичних досліджень необхідне і на решті рівнях державного управління. При обґрунтуванні концепцій і стратегій розвитку окремих регіонів, міст необхідно виявити "вузькі місця" у функціонуванні господарського комплексу, оцінити економічний потенціал регіону, ступінь його використання, виміряти місткість розміщення виробництва і місткість розселення та інші характеристики.

По-третє, діагностика будь-якого регіону містить дослідження регіональних ринків та їх взаємодію і її результатом є маркетингова інформація. Тому діагностика в подальшому може стати одним із основних аналітичних інструментів для комерційних підприємств, банків, бірж, які виробляють стратегію розміщення капіталів у тому чи іншому регіоні, а також стратегію проникнення і експансії на ті чи інші регіональні ринки. Постановка діагнозу стану регіону дозволяє підприємцям оцінити перспективність і потенціальну ефективність розміщення в тому чи іншому регіоні певних видів економічної діяльності, виявити можливості розвитку виробництва з урахуванням усієї сукупності ресурсних і соціально-інституціональних обмежень.

Об'єктом регіонального економічного діагнозу може бути регіон різного таксономічного рівня: країна, область, місто (населений пункт), район у місті.

Діагноз є процесом дослідження об'єкта діагнозу. Завершенням цього дослідження виступає отримання результату діагнозу, тобто висновок про стан об'єкту діагнозу, який описується за допомогою системи індикаторів. Відхилення від нормального стану визначається виміром значень індикаторів на об'єкті діагнозу і подальшим порівнянням цих значень з деяким нормативом, еталоном.

Поняття та якість характеристики "норми" відносні і залежать як

мінімум від двох факторів. По-перше, значення "норми" визначається базою порівняння, тобто групою, класом, типом об'єкта, серед яких це порівняння і проводиться. Наприклад "норма" для регіонів Європи буде одна, для України - інша. Якщо, наприклад, розглядати регіони України і Росії в одній групі з іншими регіонами Європи, то виявиться, що як регіони України, так і Росії мають патологію в структурі зайнятості в промисловості. Якщо ж в якості бази для порівняння вибираються регіони колишнього СРСР, то навпаки, виявиться, що структура зайнятості в його європейських регіонах - у межах норми для даної країни, а патологія за цим індикатором буде мати місце у регіонах Уралу і Південного Сибіру. По-друге, сам критерій норми і підхід до її розрахунку може змінюватися. У якості критерія норми може бути прийнято значення індикатора, який є середнім арифметичним для даної сукупності об'єктів, або значення, яке найбільш часто зустрічається у даній сукупності (мода), або значення, що знаходиться посередині значень цього індикатора на всіх об'єктах сукупності (медіана).

Відмежування норми від патології істотно залежить і від критерію відхилення від норми. Очевидно, що крім визначення "норми", "еталона" необхідно встановити допустимі межі, при перевищенні (зниженні) яких розвиток (стан) вважається нормальним.

Результатом діагностики може бути не лише виявлення відхилень від норми, але й визначення, до якої групи, множини, класу, типу належить даний об'єкт.

Отже, з усіх груп сукупності необхідно вибрати ту, до членів якої об'єкт, який вивчається, більше всього близький. Наприклад, треба визначити чи є регіон староосвоєним або піонерним, чи вичерпана в ньому ємкість розміщення чи ні. Віднесення регіону до того чи іншого

типу, класу само по собі є діагнозом. За вибраними індикаторами діагноз може бути таким: "староосвоєний регіон з невичерпною ємкістю розміщення" або "піонерний район, у якому вичерпана ємкість розміщення". При цьому, не у всіх випадках діагноз такого типу фіксує патологію. Сам факт належності об'єкта діагнозу до староосвоєних регіонів або до піонерних не є патологією.

Не завжди у економічній діагностиці можна використати порівняння з еталоном або класифікацію. У ряді випадків наявність будь-якої ознаки, або поєднання ознак на об'єкті діагнозу - унікальне. Саме ця ознака (поєднання ознак) відрізняє даний об'єкт від інших об'єктів сукупності. Тому для постановки діагнозу залучення статистичного порівняльного доказу не вимагається. Досить описати цю ознаку і переконатися у його наявності.

В залежності від методології одержання діагнозу і форми його результату можуть бути виділені три основних типи діагнозу:

- діагноз, який встановлює відхилення від норми, патологію;
- діагноз, який визначає належність об'єкта до того чи іншого класу, групи, типу;
- діагноз, який описує об'єкт як унікальне поєднання ознак.

Як правило, результат діагнозу окремого регіону має складну форму і включає у себе всі три діагнози.

Завдання будь-якого діагнозу можна формально розбити на дві складові. Перше визначення, до якої з груп сукупності належить об'єкт, який розглядається нами (завдання ідентифікації). Друга складова - виявлення відмінності даного об'єкта від інших об'єктів, уже виявленої групи (завдання якісної ідентифікації). Отже, діагноз, який встановлює відхилення від норми, є частковим випадком якісної ідентифікації, коли вся множинність об'єктів сукупності розбивається на дві групи: нормальні об'єкти, об'єкти з патологією.

Завдання регіональної діагностики асоціюються, по-перше, з необхідністю мати змістовний «паспорт» регіону для вироблення тактики і стратегії його розвитку. По-друге, результати комплексних діагностичних обстежень регіонів необхідні певним органам і рівням управління. Зокрема, мова йде про інформацію, яка використовується для галузевої реструктуризації господарського комплексу, для складання середньострокових і довгострокових планів соціально-економічного розвитку України. По-третє, надійна діагностична маркетингова інформація може стати одним із основних аналітичних інструментів для банків, корпорацій, інвестиційних компаній, бірж, які мають пряме відношення до вироблення стратегії розміщення капіталів і формування регіональних ринків.

Діагностика як галузь знань, включає в себе теорію і методи організації процесів діагнозу, а також принципи побудови засобів діагнозу. У регіональній економічній діагностиці для організації процесів діагностики необхідні: побудова системи індикаторів для оцінки стану регіонів, розробка якісних і кількісних шкал для виміру значень цих індикаторів. Діагностика включає також класифікацію регіональних патологій та їх симптомів; процедури збору і обробки діагностичної інформації.

Завдання діагнозу тісно переплітаються з двома іншими завданнями прогнозу, тобто передбачення, і генезису, аналізу походження. У економічній діагностиці дуже часто прогноз дозволяє уточнити діагноз.

Передбачення траєкторії розвитку об'єкта дозволяє краще виявити і сформований стан. У той же час діагностика є вихідним моментом прогнозу, оскільки без чіткої і достовірної констатації сформованого положення неможливо оцінити варіанти розвитку об'єкта. Стосовно генезису об'єкта, тобто історії його виникнення і розвитку, без подібного аналізу, як правило, буває складно пояснити причини, що зумовили сформований стан.

У технічній і медичній діагностиці розрізняють дві основні системи засобів діагнозу: тестового і систему функціонального. У системі тестового діагнозу стан об'єкта аналізується за допомогою спеціально організованих тестів. У системі функціонального діагнозу стан об'єкта визначається на основі діагнозу робочого режиму функціонуючого об'єкта. У регіональній діагностиці не можуть бути застосовані засоби тестової діагностики. У економіці виключена можливість подачі спеціального сигналу на об'єкт або удосконалення певного діяння для наступного спостереження за реакцією об'єкта на штучне діяння. У той же час у якості деякого квазіаналога тестової діагностики в економіці може служити аналіз результатів, вибраних і

реалізованих раніше стратегій розвитку і реакцій об'єкта на ті або інші форми економічного, соціального або політичного діяння. Тому ретроспективний аналіз з вивченням усіх видів впливів на об'єкт і його реакцій у якійсь мірі може компенсувати неможливість тестової діагностики.

Аналогом тестової діагностики в економіці може служити моделювання об'єкта з наступною подачею діянь на модель. Проте діагностика на моделі може бути здійснена лише при дуже високому рівні вивченості об'єкта, повної інформації про його параметри, ясності механізму соціально-економічного розвитку, в т. ч. і регіонального. Як правило, мета діагностики саме полягає в ідентифікації усіх цих параметрів і тенденцій. Якщо вони визначені, то поставити діагноз не важко. У зв'язку з цим в економіці моделювання не настільки корисно у процесі постановки діагнозу, скільки після нього - на стадії прогнозування реакцій об'єкту на ті або інші діяння, побудова альтернативних стратегій розвитку. Правильний діагноз - це запорука побудови адекватної реальному об'єкту моделі. Таким чином, в регіональній діагностиці основним засобом діагнозу на відміну від технічної є система функціональної діагностики. В якості компенсатора тестової діагностики може розглядатися ретроспективний аналіз і в деяких випадках - моделювання.

Існує два принципових підходи до діагнозу в залежності від рівня об'єкта, що досліджується. Перший підхід застосовується до об'єктів - країн або регіонів - для яких не визначена і не описана функціонуюча модель економіки, не встановлені основні параметри соціально-економічної поведінки, не виявлені соціально-економічна і соціально-політична структури. Встановити ці властивості об'єкта необхідно,

оскільки вони зумовлюють можливість застосування певного апарату до аналізу всіх соціально-економічних явищ. Наприклад, якщо ми маємо справу з адміністративно-командною економікою, то при аналізі і прогнозі не застосовується апарат теоретичної і прикладної економічної теорії, виходячи з аксіоми ринкової поведінки.

У регіональній діагностиці необхідно мати також ясність відносно діючої моделі (механізму) регіонального розвитку (основних парадигм регіонального розвитку). Якщо у колишньому СРСР ці парадигми істотно відрізнялися від закономірностей регіонального розвитку в інших країнах, то це накладало істотні обмеження на використання моделей регіонального розвитку та інструментів регіонального аналізу, розроблених за кордоном. Отже, ідентифікація моделі соціально-економічної поведінки і парадигм регіонального розвитку є обов'язковою умовою проведення діагнозу.

Другий підхід у регіональній діагностиці доцільний у тому випадку, коли ставиться задача визначення стану регіону при відомій моделі економіки і параметрах економічної поведінки. При такому підході порівнюються значення характеристик різних об'єктів з врахуванням того, що їхня якісна природа ідентична.

В залежності від динамічних задач діагнозу розрізняється діагностика статичного стану і діагностика процесу.

При діагностиці стану необхідно установити положення регіону на даний період, визначити модель економіки і соціально-економічної поведінки, якщо вона невідома.

При діагностиці процесу необхідно охарактеризувати траєкторію

розвитку, з'ясувати генетику об'єкта, вичленити фактори ендогенного і екзогенного характеру, які визначають конфігурацію траєкторії розвитку, за якою в об'єкті спостерігають.

За формою організації процесу діагнозу в економічній діагностиці необхідно розрізняти аналітичну, експертну діагностику і діагностику на моделі.

Аналітичною діагностикою називається проведення процесу діагнозу безконтактними методами з допомогою статистичної інформації з використанням методів регіонального аналізу, типологій, в т. ч. і ретроспективних. Аналіз карт також є однією з різновидностей аналітичної діагностики.

Експертною діагностикою називається одержання інформації для цілей діагнозу контактними методами шляхом проведення спеціальних експертних і соціологічних обстежень (опитувань). Як правило, експертна діагностика проводиться в ході польових досліджень і включає широкий вибір методів експертних оцінок, соціологічних спостережень, безпосереднього спостереження і занурення в середовище.

Діагностикою на моделі називається отримання інформації про об'єкт діагнозу шляхом модельних імітацій.

Для діагностування застосовується система індикаторів. Необхідною умовою до системи діагностичних індикаторів служить їх орієнтованість на пошук патологій розвитку, -вузьких місць або на встановлення належності об'єкта до певної групи, класу, типу.

При побудові системи діагностичних індикаторів необхідно провести відбір лише тих показників і характеристик, які можуть відбивати самостійно або в поєднанні з іншими індикаторами наявність або відсутність "регіональних хвороб", патологій, або відбивати належність регіону до певного типу.

Набір індикаторів (показників) визначається діючими моделями економіки і регіонального розвитку. У командно-адміністративній, ринковій або перехідній (змішаній) економіці система індикаторів буде різною, проте їх блоки (ресурсні, демографічні, економічні, соціальні, екологічні) будуть однотипні.

При діагностиці необхідно звернути увагу і на підхід до інтерпретації результатів виміру індикаторів. Деякі із них можуть бути інтерпретовані на основі їх автономного виміру в окремо взятому регіоні, наприклад, ємкість розміщення або ємкість регіональних ринків. Інші можуть бути інтерпретовані з достатнім ступенем точності лише при порівнянні результатів, одержаних в одному регіоні, з аналогічними результатами для деякої сукупності. Наприклад, рівень економічного розвитку регіону не можна оцінити автономно. Тут необхідний порівняльний аналіз економічного розвитку усієї сукупності регіонів даної країни. У даному випадку вимагається "погляд на регіон зверху". Якщо діагнозу підлягають район або місто, то в якості метарегіону може розглядатися область або республіка.